

Lars Henrik Ståhl:
 (-) **Den utpekande gestalten**

Lunds universitet, Sektionen för Arkitektur,
 Formlära, 1994

I en till omfånget anspråkslös, men till innehållet rik licentiatavhandling har Lars Henrik Ståhl varit modig nog att försöka avtäcka kreativitetens och nyskapandets begrepp genom att studera hur de konstituerats under den modernistiska epoken.

Begrepp som kreativitet och nyskapande är, menar Ståhl, oupplösligen förenade med modernismens framväxt. Hans text är därför ett försök att teckna en karta över de idéer om skapandet av det nya som växte fram under modernismen, från 1700-talets upplysning och dess upptäckt av den historiska utvecklingen, via det tidiga 1800-talets romantik och dess idéer om det subjekt som skapar utveckling, via Nietzsches hyllning till det medvetna och därmed befriade *människo-däggdjur* som river ner det gamla för att skapa det nya, fram till vår tids filosofer, främst Foucault och Derrida, och den *eftermoderna* epok de förebådar.

Boken är ganska svårläst, eftersom Ståhl valt att inte formulera någon avslutad text. I gengäld förmedlar boken samma upplevelse av friskhet och arbetsglädje som arkitekters skisser kan erbjuda. I och med att kartan över modernismens idéer om nyskapandet endast presenteras som skiss, lämnar han över åt läsaren att själv fylla ut och lägga till. Texten är öppen, oavslutad och därmed fruktbar.

Vad är det då som kartläggs i denna skiss? I sammandrag: det rör sig om modernismens idé om (i) en utveckling av samhälle och mänskliga, som (ii) sker via identifierbara historiska epoker, och som (iii) skapats av ett subjekt.

Att välja de rätta orden

I sin text undviker Ståhl ord som "kreativitet" och "nyskapande" och uttryck som "att ta fram ett koncept", trots att detta är vad hans bok egentligen handlar om. Anledningen till detta är hans avståndstagande från den alienerande och banaliserande kontext kring dessa termer som skapats av de mängder av sociologiserande och psykologiserande text som finns om kreativitet och nyskapande, oftast utan att dess författare besvärat sig med att fundera över dessa företeelsebegreppsliga grunder.

För att undkomma denna kontextbestämda ytlighet, försöker Ståhl fånga in de begrepp som termerna kreativitet och nyskapande står för, genom att använda andra ord: utveckling, uppbrott, marginalitet, periferi, utanförskap, avvikelser, negation, upphävande (överskridande) och skillnad.

Tvivel, kunskap och visshet, text och kontext, periferi och centrum

Ett med nyskapandet sammanflätat tema inom modernismen gäller kunskapens relation till tvivlet, och visshetens relation till en absolut garant för det som vissheten gäller. Med kunskap menas här någonting som uttrycks när vi argumenterar för en viss handling eller ett visst påstående med goda skäl, vilket gör att det alltid är möjligt för någon annan att betvivla våra argument. Men, kunskapen måste ha en grund i en visshet om det som inte kan betvivlas. Denna visshet måste baseras på en garanti som utfärdats av någon (ett Absolut Subjekt som hos de romantiska filosoferna, eller, som för Wittgenstein, våra biologiska villkor).

Centralt för Ståhl är begreppet *text*, en text som väver in företeelserna i en *kontext* som bildar det filter genom vilket vi ser de företeelser som texten behandlar. Vi kan inte närma oss ett

nyskapande och därför omskrivet konstverk direkt och oförmedlat, utan vi påverkas, medvetet eller omedvetet, direkt eller indirekt, av den kontext som texten kring verket har bildat.

Ett annat centralt tema gäller rörelsen från periferin mot centrum. Ett nytt beteende- eller tankemönster måste få chansen att växa sig starkt och livskraftigt i periferin, innan det kan röra sig in mot centrum och ta upp konkurrensen med det redan etablerade. I motsats till vad många av modernismens tänkare en gång trodde, kan utvecklingen visserligen styras men inte nyskapas från centrum. Det nya skapas i periferin.

Utveckling via modernism, kapitalism, industrialism och byråkrati

Kreativiteten och nyskapandet är inte modernismens uppfinningar, utan upptäckter som fick människan att frigöra sina inneboende möjligheter – på gott och ont.

Den moderna epokens nattsida – som Hitler, Stalin och Mussolini – representerar ett förhoppningsvis svårslaget moraliskt bottenrekord i mänsklighetens historia. Epokens godhetsfaktorer brukar däremot identifieras via dess uppfinningar och nydaningar. Detta visar emellertid på det dubbeltydiga i begreppet *utveckling* (inte ens penicillinet är en oomtvistlig och helt riskfri innovation).

Enligt David Kolb, som är en av många (allt för många) referenser i Ståhls bok, bör modernismen ses som en av de fyra krafter som konstituerat den moderna epoken, jämte industrialismen, kapitalismen och byråkratin. Genom kapitalismens ackumulation av investeringsvilligt kapital möjliggjordes en industrialisering vars produktivitet skapat en oerhörd välståndsökning för, inte alla, men många. Den stabilitet som allt detta förutsatte skapades av den moderna byråkratin. Modernismens uppgift var att kritisera och därmed utveckla kapitalismens, industrialismens och byråkratin samhälle.

Det ligger i sakens natur att modernismens bärare, den intellektuelle, därmed förvisats till en plats i *periferin* relativt de tre huvudkrafterna. Marginalitet, utanförskap och avvikelse är

den intellektuelles grundvillkor, eftersom nydaning och kreativitet förutsätter *kritik* av det som redan finns. Av detta följer också det ambivalenta i den intellektuelles position. Han har att bidra till det moderna samhällets utveckling, och arvoderas för detta, men eftersom hans metod innebär en systematisk kritik av det som är etablerat, mäktigt och (mycket) känsligt för kritik, så blir han sällan populär och sällan rik, men tolereras ändå nödtoftigt i egenskap av nödvändig för utvecklingen.

Skillnadsproduktion, upphävande, abjektion

Kreativitetens högsta stadium är skapandet och förankrandet av nya begrepp, något som t. ex. återspeglas i reklambranschens jargong om nya koncept. Ståhl refererar här till Derridas trick att stava det franska ordet för skillnad, *différence*, som *différanse*. Denna skillnad är endast märkbar i en text och glider oss förbi i det talade språket, men får oss just därför att uppmärksamma texten som ju möjliggör författarens frånvaro, och genom dennes frånvaro stärker hans närvaro i den *skillnadsproduktion* ur vilken nya begrepp kan uppkomma. Om jag (via Ståhl) har förstått Derrida rätt, så tycker jag att Peirce uttrycker det hela bättre med sitt begrepp *abduktion*.

Ståhl tar också upp Hegels begrepp upphävande/överskridande för hur en epoks tänkande uppkommer och struktureras i motsatser ur de kvalitativt andra motsatser som strukturerat den föregående epoken. Från Hegels *negation* kommer Ståhl till Julia Kristevas begrepp för det totala utanförskapet, *abjektionen*, där Ordet uppenbarar sig.

Ett exempel från marginaliteten – Le Palais Idéal

Ett problem med Ståhls annars förnämliga bok är att den inte konkretiserar sina resonemang med några fallstudier från arkitekturens område, med ett undantag som dock i gengäld givits en dominerande roll genom att förläggas till textens inledning. Detta exempel redovisar och

analyserar lantbrevbäraren Ferdinand Chevals under tiden 1879 till 1912 egenhändigt byggda, fantastiska palats i den sydfranska byn Haut-ri-ves.

Exemplet är medvetet valt för att karakterisera den ambivalens som åtföljer begrepp som marginalitet, utanförskap, avvikelse och de bakomliggande begreppen kreativitet och nyskapande. Det är till och med tveksamt om man egentligen kan kalla Chevals livsverk för arkitektur, eller om exemplet ens hör hemma inom modernismen.

Ändå är valet av exempel lyckat. Dess extrema grad av utanförskap och avvikelse i modernismens periferi tydliggör vad Ståhl senare har att säga om dessa företeelser.

Avslutande kommentar

Det finns en fara i Ståhls länstolsfilosofiska metod, eftersom han ju faktiskt inte är filosof av facket. En ros är en ros, om än aldrig så vacker och väldoftande. En amatörfilosof är en amatörfilosof, om än aldrig så beläst och begåvad. Ett nödvändigt nästa steg för Ståhl är att legitimera filosoferandet i sin licentiatuppsats genom att i sin kommande doktorsavhandling visa att han kan använda sina mödosamt förvärvade begrepp till att säga någonting väsentligt om *arkitektur*. Detta förminskar emellertid inte värdet av den utmärkta text som han nu har lagt fram. Om han dessutom klarar av att i nästa etapp lösa in de växlar han ställt ut, så är han att gratulera.

Jerker Lundequist
Projekteringsmetodik, KTH, Stockholm

Kirsi Saarikangas:
Model Houses for Model Families
Gender, Ideology and the Modern Dwelling
The Type-Planned Houses
of the 1940s in Finland
Societas Historica Fennica,
Studia Historica 45. Helsinki 1993

Konsthistorikern Kirsi Saarikangas lade våren 1993 fram sin doktorsavhandling om typhus i 1940-talets Finland. Den snabba återuppbyggnaden efter kriget – 120 000 nya bostäder måste byggas – blev möjlig mycket tack vare typhusen av trä. Formgivarna av dessa arkitektoniskt anspråkslösa bostäder måste koncentrera sin uppmärksamhet på bostadens minsta gemensamma nämnare. I den finska arkitekturhistorien har detta material tidigare inte ägnats någon större uppmärksamhet. Det har setts som en parentes i en hård tid och man har haft föreställningen att typhusen ritats av regionala arkitekter och byggmästare. I själva verket har många av dem landets yppersta arkitekter som

upphovsmän. Författaren menar också att detta omfattande byggande inte kan betraktas som en företeelse avskild från bostadsbyggandet i landet tidigare och senare. En standardisering och industrialisering av byggandet hade försiktigt påbörjats före kriget och skulle fortsätta och intensifieras från 1950-talets början. Typhusen hör till den processen; att de blev så många under så kort tid berodde på den bistra verkligheten.

Utgångspunkter för hennes arbete är, som hon deklarerar i inledningen, för det första en önskan att förstå människors vardagsmiljö, för det andra en önskan att förstå människor som könsvarer och för det tredje att placera bostaden i ett bredare historiskt sammanhang. Hon vill analysera de ideologiska, estetiska, tekniska och historiska strukturer som formade den kontext i vilken typhusen ritades och där arkitekterna handlade. Hennes studieobjekt är just bostadsplaner. Intresset för typhusritningarna väcktes när hon av Finlands Arkitekturmuseum fick i uppdrag att ordna och katalogisera fotografiskt material från 1940-talet. I sin forskarutbildning blev hon intresserad av att anlägga ett kvinnoperspektiv på sitt material och arbetade först

med hypotesen att intressanta skillnader skulle finnas mellan typhus ritade av kvinnliga respektive manliga arkitekter. Sådana distinktioner var praktiskt taget omöjliga att upptäcka. Hon fick lägga sitt könsperspektiv annorlunda – på bostadsdiskursens ideologiska nivå.

Avhandlingen är på nästan 400 sidor och uppdelad i sju kapitel. Först som nummer 6 kommer den nästan hundrasidiga redogörelsen för 1940-talets typhus. Som en förberedelse till denna får de fem första betraktas. De ger till att börja med en deklaration för hela arbetet och ställer frågan hur man bör närma sig typhuset. Bostaden som kulturellt system tas upp med många hänvisningar till filosoferna Heidegger, Foucault och Kristeva och författaren framhåller att i analysen av bostaden är kategorierna osynligt-synligt och uttalat-outtalat viktiga. Mer handfast historisk/konsthistorisk karaktär har behandlingen av Finlands förvandling från landsbygdssamhälle till industrisamhälle, bostadsfrågan samt kriget och återuppbyggnadsperioden. Den arkitektoniska kontexten redovisas genom en presentation av enfamiljshuset, typhusplanering och bostadstraditioner, egnahemmen i Finland och funktionalismens syn på typ, standard och den ”nya bostaden”. Det sista ”bakgrundskapitlet” är avhandlingens näst största och har rubriken Typhusets ursprung, en exkursion till Finlands mönsterbostäder under urbaniseringen. Där behandlas landsbygdsbostäder, arbetarbostäder, olika enfamiljshus, villor vid sekelskiftet, trädgårdsstaden och till slut bostadslägenheter för borgerskapet och medelklassen och allra sist funktionalismens minimibostad.

I huvudkapitlet om 1940-talets typhus går författaren igenom 197 ritningar till typhus och det är långt ifrån alla. Hon koncentrerar sig på bostadsproduktion där staten på ett eller annat sätt deltagit. Industrins och kommunernas produktion lämnar hon därhän. Hon framhåller dock att ytterligare material inte skulle förändra den bild hennes analys ger. Tävlingar utlysta av två ministerier presenteras och därefter en genomgång av ritningar från olika kontor och kampanjer. Kapitlet avslutas med ett avsnitt om arki-

tektur och ordnande av livsrum. Formspråk och planlösningar karaktäriseras och typhusen från 1940-talet får av författaren beteckningen lantlig funktionalism.

Det sista kapitlet som får ses som en summering av undersökningen har rubriken *The Single-Family House, Family and Sexual Difference*. Här tas förhållandet manligt/kvinnligt i bostaden upp. Slutklämmen i boken är att mannen inte äger makten i hemmet. Det är kvinnans rike och där är hon ett eget subjekt.

Saarikangas lägger ner stor omsorg på att teckna bakgrunder av olika slag till 1940-talets typhus, allra mest intresserad är hon av bostadsideologi, maktfrågor och feministisk teori. På ett ganska abstrakt sätt kopplar hon samman Kristeva och Foucault med sitt omfattande ritningsmaterial, om vilket vi tyvärr inte får veta i vilken grad och på vilka platser det verkligen resulterat i färdiga hus. En kartering av typhusritningarnas utnyttjande hade i och för sig, med tanke på den oerhört stora bostadsproduktion det handlar om, varit en orimlig uppgift för detta avhandlingsprojekt. Men någon aning om förverkligandet hade varit bra att få.

Det tycks finnas mycket stora likheter men också en del märkliga skillnader när det gäller samhällsförhållandena i Finland och Sverige. Mycket som gäller könsroller och bostadsutformning tycks välbekant för en svensk läsare. Det bostadshistoriska fältet i Finland måste vara mycket obearbetat jämfört med hur det är i Sverige. Massor av utredningar och delundersökningar finns av referenserna att döma men det tycks saknas översikter – därför de omfattande preludierna för att kunna placera 40-talets typhus i ett sammanhang. Sex barn ansågs på 1930-talet vara det lämpliga antalet för en finsk normalfamilj. Vad rekommenderade makarna Myrdal i Sverige – inte mer än tre om jag minns rätt. En mycket stor andel av återuppbyggandet efter krigsåren ägde rum på landsbygden – nygrundningar av jordbruk för flyktingar från de till Sovjet avträdde områdena. Finland var ännu längre än Sverige ett land där de areella näringarna dominerade.

Typhusplaner för småhus på landsbygden från Jordbruksministeriets bosättningsavdelning publicerade 1940 (Saarikangas s. 245).

"Svenska hus", ritade av Lauri Pajamies, två typhus för städer, publicerade 1941 (Saarikangas s. 249).

De nya bostäderna var alltså till stor del småhus med trädgård och i många fall med små jordbruk. Husen ägdes av sina brukare. Hur bostadsbyggandet finansierades och hur de boende fick låna pengar hade varit intressant att få veta mer om. Saarikangas huvudintresse gäller dock inte sådana materiella ting utan fastmer de ideologiska uppfattningar som ligger förborgade i typhusens planer. Vilken syn på familjen, på könsroller, på bostadens uppgift i disciplineringen av individerna kan spåras i det här omfattande materialet? Vad är det då hon kommer fram till i sin undersökning? Vad lyfts fram och vad förtigs?

Enligt Saarikangas pågick i Finland sedan 1920-talet en uppvärdering av hushållsarbetet, som tycks likna den opinionsbildning i Sverige som så småningom kom till uttryck i inrättandet av Hemmens Forskningsinstitut. De husliga sysslorna professionaliserades. Undervisning och forskning ägnades åt t. ex. matlagning, städning, barnavård och sömnad. Uppmärksamheten på hygien skärptes. Detta medförde att köket blev det viktigaste rummet i bostaden, något som kanske inte helt självklart framgår av

typhusens ritningar men väl av typhusen i praktiken. För kvinnorna var denna uppvärdering av hushållssysslorna något tveeggat. Samtidigt som deras insatser i hemmet lyftes fram förutsattes de stanna där medan männen skulle svara för lönearbetet ute i samhället. I själva verket var dock förvärvsfrekvensen för kvinnor ovanligt hög redan på 1930-talet i Finland. Och efter kriget gick den inte ner utan låg kvar på drygt 30% under resten av 1940-talet. Enligt Saarikangas fick hemmafrun aldrig någon riktig utbredning i Finland. Vilket alltså inte hindrar att det fanns en ideologi som omhuldade kvinnan som moder och hemmets ängel och att denna ideologi också kom till uttryck i typhusbyggandet under 1940-talet.

Arbetet är som framgått mycket ambitiöst och innehåller många olika typer av angreppssätt. Dispositionen är inte helt kristallklar – en konsekvens av att så mycket tas upp. Texten innehåller en del upprepningar och genom att sammanfattningar saknas är boken rätt svåröverskådlig. Illustrationerna som främst utgörs av planer och fotografier från 1940-talet är intressanta och placerade i anslutning till de textav-

snitt dit de hör. Listan över källor och litteratur överstiger 20 tättryckta sidor och innehåller mycket finskt material men också arbeten från skilda tider på svenska, tyska, engelska och franska.

Saarikangas säger tidigt ifrån att en traditionell konsthistorisk undersökning inte räcker för henne. Hon vill arbeta med en mångvetenskaplig strategi. Det är utmärkt tycker jag och känner mig samtidigt litet undrande inför hur konsthistoria bedrivs i Finland. I Sverige har det sedan Gregor Paulssons *Svensk stad* kom ut 1950 varit självklart att lägga t. ex. sociologiska, socialhistoriska, kulturgeografiska aspekter på arkitektur, liksom det varit självklart att ägna sig åt omärkvärdiga byggnader och människors vardagsmiljöer. Leif Jonssons avhandling från 1985 är ett utmärkt exempel. Hans undersökning börjar omkring 1950 och följer enfamiljshusets utveckling under tre decennier. Han arbetar mer konkret och systematiskt, med färre ord och fler illustrationer. Hans teoriansats gäller bostaden som en vara bland andra varor. Han är tydlig och ganska renodlad och förankrar sin undersökning och sitt material i faktisk verklighet genom att komplettera sina omfattande arkivstudier med en serie fältundersökningar av orter i olika delar av landet där han undersökt småhusbeståndet från åren 1950–1980. Det ger konkretion åt hans arbete samtidigt som det också ger ett tidsperspektiv. Husen står ju kvar lång tid och det är intressant att göra sig tankar över hur väl de kan fungera i förändrade kontexter.

Saarikangas undersökning handlar en hel del om landsbygdens modernisering – typhusen var ett viktigt materiellt inslag i den processen. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 24 som utkom hösten 1993 har Landsbygdens bostäder som tema. Där har jag själv tillsammans med en rad konstvetare och etnologer medverkat med studier från svensk landsbygd. Vi har alla utgått från miljöer som finns under 1980-talet eller tidigt 1990-tal och utifrån den faktiska verkligheten sökt oss bakåt för att kartlägga utvecklingen av bebyggelse och små samhällsbildningar. Jag tycker att det ger ett slags stereoeffekt att titta

både på samtid och tillkomsttid – och just sådan dubbelexponering kan åskådliggöra viktiga samhällsförändringar – kan 1990-talets människor använda 1940-talets bostäder? Vad har hållit, vad har tidigt bytts ut eller kompletterats?

Av egen erfarenhet vet jag att ett stort bebyggelsehistoriskt material kan bli mycket problematiskt. Det säger ingenting i sig men det måste ordnas och karaktäriseras på något sätt. Först i relation till något annat blir det intressant. Om ambitionen är att koppla det till såväl samhällshistoriska som idéhistoriska strömningar kan presentationsuppgiften bli komplicerad. En viktig sak är att renodla ett perspektiv eller en aspekt. Detta är naturligtvis svårt när man insett att allt hänger samman med allt, men icke desto mindre nödvändigt om något riktigt värdefullt ska komma ut av ens skrivande. Ett material kan behandlas och belysas på oändligt många sätt. Det viktiga är att ställa rimliga, relevanta frågor till det. Alla frågor kan inte ställas på en gång, men det går att fråga igen. Själv har jag under läsandet av Saarikangas avhandling kommit att undra mycket över hur bostadsbyggandet i Finland egentligen förhåller sig till det svenska under 1900-talet.

Jag tycker att Saarikangas har ställt sig en svår uppgift genom att föra in många olika teorifragment och genom att hålla framställningen på en huvudsakligen abstrakt nivå. Hon belyser en bostadstyp och en bostadsideologisk situation med hjälp av aktuell språkfilosofi med feministiska förtecken. Jag respekterar hennes allvar men saknar konkretion – en koppling mellan konstateranden på abstrakt nivå och själva verkligheten, utfallet av dessa samhällets ansträngningar att lösa ett gigantiskt bostadsproblem. Både det abstrakta och det konkreta behövs för att intressanta bilder skall skapas. Min främsta invändning mot arbetet som helhet är att det inte innehåller något om tiden efter 1950, vare sig om husen och vad som hänt med dem eller vad som hänt med samhället och med synen på bostäder och könsroller. Bakåt finns inga stränga gränser men framåt ligger locket på från 1950. Saarikangas konstaterar och slår fast men hon reso-

nerar inte. Det ger en egendomligt statisk ton åt mycket av det som sägs i hennes avhandling, som ju i själva verket tar upp ett viktigt och dynamiskt skede i Finlands moderna bebyggelsehistoria.

Christina Thunwall
SIB-Avveckling, Gävle

Bebyggelsens mångfald
red.: Louise Nyström
Boverket, Karlskrona 1994

Våren 1993 samlades forskare från hela Norden till ett symposium i Karlskrona för att under tre dagar diskutera Staden och Bostaden. Några av de arbeten som låg till grund för den diskussion som fördes under dessa dagar är samlade i bokform under namnet *Bebyggelsens mångfald*. Boverket är utgivare och Louise Nyström har varit redaktör. Undertecknad var en av deltagarna i symposiet och välkomnar Boverkets initiativ till att ge ut denna sammanställning. Varför inte göra lika förträffliga dokumentationer med andra intressanta händelser som exempelvis våra årligen återkommande Bomässor?

Bebyggelsens mångfald är ur många aspekter intressant att läsa. Boken ger en sammanställning av kunskap om planering och boende men aktualiserar också frågan om var arkitekturforskningen står idag. Etnologer, sociologer, arkitekter, historiker och planerare visar här att de arbetar med olika metoder och inom olika vetenskapliga traditioner med frågor som rör arkitektur.

Bebyggelsens mångfald innehåller 13 artiklarna varav tio handlar om planering av stad och land. Två artiklar behandlar bostaden och den avslutande artikeln av Fredrik von Platen är en sammanfattning och analys av boken och det forskningssymposium som förelåg boken. En röd tråd genom boken är olika grader av närhet till dem som berörs av ingrepp i vår bebyggelse.

Litteraturreferenser

Leif Jonsson, *Från egnahem till villa. Enfamiljshuset i Sverige 1950–1980*, SIB/Liber 1985.
Landsbygdens bostäder, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 24 1992.

Bebyggelsens mångfald ger ingen enhetlig bild av den svenska arkitekturforskningen. Det är istället en mängd ämnen och frågor som redovisas. En av de stora diskussionsfrågorna under symposiet var hur vi skall förvalta arvet efter modernismen och den positivistiska forsknings-tradition som gav förutsättningar att skapa de bostäder som ingår i miljonprogramsbyggnandet. Många deltagare i symposiet hade nya modeller som de ville ersätta det modernistiska stadsbyggnandet med. Det var nya former av grannskapsenheter, förtätningar av förstäderna, trädgårdsstäder, rutnätsstäder m. m. Dessa forskare finns inte redovisade i *Bebyggelsens mångfald*. Louise Nyström har istället valt att redovisa de forskare som argumenterar för en annan typ av planering där man istället för att skapa planeringsmodeller som verkligheten skall anpassas till utvecklar ett sätt att planera som utgår från platsen och de boendes förutsättningar och villkor.

Tydligast framgår detta nya synsätt i Birgitta Holmdahls artikel: "Staden möter landet". Holmdahl beskriver en planeringssituation i Säve utanför Göteborg och hur de boende i den lilla bondbyn Brunstorp drabbas av en modernistisk planeringsmodell. Planerare och arkitektkonsulter utan förståelse eller kunskap om förhållandena i Brunstorp presenterade en plan för nybebyggelse som effektivt skulle utplåna alla spår av den befintliga historiska bebyggelsen. Med hjälp av Holmdahl och andra forskare på CTH-A lyckades invånarna förklara för de kommunala planerarna och konsulterna hur de ser på sin hembygd och hur de önskade att den skulle utvecklas. Kommunen upprättade en ny plan som bättre tillvaratog Brunstorps förutsättningar.

Tyvär kopplades i ett sent skede nya arkitektkonsulter in i projektet och av allehanda ekonomiska och byggtkniska skäl förstördes till slut ändå nästan hela den gamla bondbyn. Holmdahl har skrivit en fängslande artikel som med exemplets stora kraft tydliggör problemet och hur en lösning av det kan se ut.

Samma syn på planering präglar också bebyggelsehistorikern Kristian Berg. Berg har döpt sin artikel till "Livet på Landet" efter den klassiska Edvard Persson-filmen från 1943. Berg beskriver olika problem med planering av små tätorter och landsbygden. Man kan inte lösa några problem genom schabloner eller konstruera typiska modeller i dessa sammanhang, menar Berg. Det är sådana schabloner som gör att man i en by mitt i den jämtländska storskogen möts av en säckgata av samma sort som i ett villaområde i Örebro eller Mölndal och minimala villatomter av storstadsstorlek med militals med ödemark som närmsta granne. Berg beskriver inte lika tydliga exempel som Holmdahl men har i gengäld en ömsint inlevelse och kunskap om det typiskt svenska. Hos många av oss andra räcker detta till en stunds vemod då vi någon gång tankar bilen i Erikstad eller stiger av tåget i Sandared och möter den lilla tätortens trasiga bebyggelse vid en bensinstation eller i en aldrig fullföljd centrumplan. För att nå en lösning på detta planeringsproblem krävs det kunskap av den art som Berg utvecklar i sin artikel. Först då kan man arbeta med de specifika kvalitéer som finns i den lilla tätorten utan att hemfalla åt jämförelser med den täta rutnätstaden. Att utveckla en planeringsstrategi för dessa mindre samhällen är ett lika eftersatt som angeläget problem.

I samma forskningstradition arbetar också etnologen Karla Werner och sociologen Eva Öresjö. Werner höll under symposiet en föreläsning om "Det meningsfulla rummet" som i *Bebyggelsens mångfald* är redovisad i artikelform. Werners föreläsning under symposiet gav ett starkt intryck. Svartklädd, med låg och engagerad stämma, tillsammans med få och starka bilder höll Werner en poetiskt laddad och gri-

pande föreläsning. Med långa citat från intervjuer lyckas hon förmedla en närvarokänsla av de personer hon arbetat med.

... Tänk dig en vacker kväll som man börjar på Fasching, där man dansar salsa, eller något annat dansant svettigt, och sen i ljusa morgontimmen promenerar man ner från Fasching till Riddarholmskajen, klär av sig och badar där i Riddarfjärden. Sen springer man runt där på kajen tills man blir torr och kan ta på sig kläderna, och så promenerar man uppför traporna till Mosebacke och äter frukost och ser solen gå upp över Östermalm – det är helt suveränt.

Werner har liksom Holmdahl och Berg upptäckt det stora engagemang och intresse den enskilde medborgaren har för sin stad och platsen där man bor och verkar. I Werners artikel får vi följa med på en resa som gör nedslag i Stockholm, Nancy i Frankrike och Wien. Speciellt fängslades jag av exemplet från Nancy, ett centralt beläget bostadsområde vid Boulevard Lobau. Arkitekterna ville på ett medvetet sätt kompensera de boende, som kom ur de lägre socialgrupperna, för brister i deras tidigare boende. Arkitekternas intentioner och kunskap om utformning gav området en särpräglad gestaltning där lägenheter och uteplatser fick en individuell utformning. Efter en inledande tid av missstro mot bostadsområdets gestaltning utvecklades en stark samhörighet och medvetenhet hos de boende. Arkitekternas kunskap om sina operationella verktyg parad med en medvetenhet om de sociala förhållandena var här av avgörande betydelse för detta händelseförlopp.

Karla Werners forskning om arkitektur visar också tydligt på den något paradoxala situation som råder för arkitekturforskningen. Med några undantag görs den mest konkreta forskningen om arkitektur av andra än arkitekter. Det är etnologer som Karla Werner eller sociologer som Sören Olsson som vågar närma sig det specifika för arkitekturen, dess innersta väsen. Detta problem upptog indirekt en del av diskussionen på symposiet. Inom etnologisk och sociologisk

forskning finns sedan länge utvecklade metoder, kriterier och normer för vad som anses vara god vetenskap. Arkitekturforskningen är en eng vetenskap och saknar detta. Medan etnologer, historiker och sociologer diskuterade innehåll och resultat i de framlagda texterna fastnade vi arkitekter ofta i långa diskussioner om begreppsförklaringar, etymologiska spörsmål om betydelse och lämplighet i olika ords användning, vilka modeller som är bra respektive dåliga. Något konkret om innehållet hann (eller vågade?) vi sällan komma fram till.

Eva Öresjö har tillsammans med arkitekten Tomas Wikström arbetat med problemen kring förnyelsearbetet i Göta i Borås, Elineberg i Helsingborg och Ljura i Norrköping. Öresjö tar i sin artikel "Förortens betydelse" upp samma problematik som Holmdahl.

Att utgå från det befintliga kräver ett annat förhållningssätt. Det är en planering som bygger vidare på det existerande: människor, byggnader, kunskaper, historia osv.

Ett exempel på modern arkitekturforskning utgör Tomas Wikströms artikel "Att höra hemma". Wikström arbetar i en fenomenologisk tradition med problemet kring hemhörighetskänsla. Vad är det som utvecklar denna känsla och vilka uttryck får den? Med avstamp i förnyelsearbetet i ett par stadsdelar från 1950-talet utvecklar Wikström ett resonemang om olika boendegrupper: De delaktiga, de reserverade, de upptagna, de utanförstående, och de bortvända. Att tydliggöra dessa grupper är ett intressant ämne men i Wikströms artikel saknar jag relationen till och en beskrivning av betydelsen av den arkitektur som utgör ramen för de händelser som beskrivs.

På ett mer generellt plan än de föregående forskarna arbetar etnologen Magnus Mörck och arkitekterna Louise Nyström och Ulf Troedson.

Mörck diskuterar i sin artikel "Kan mångfald planeras?" hur olika grupper i samhället utvecklar olika sätt att leva och att bo. Intressant är beskrivning av den historiska utvecklingen där

varje förändring och strömning tycks ha en egen inneboende motkraft som lever och verkar i ett beroende och motsatsförhållande till den ursprungliga händelsen för att till slut kväva den. Mörck beskriver utvecklingen i göteborgsstadsdelen Kommendantsängen där unga människor flyttar in i omoderna lägenheter för att dessa är billiga att hyra. Då de unga blir äldre, kanske skaffar barn, ställer de krav på förbättringar i stadsdelen. Då dessa kommer till stånd försvinner samtidigt en del av den anledning som möjliggjorde och låg bakom den första inflyttningsvågen. Andra kategorier av människor flyttar in till stadsdelen, lockade av den nya situation som uppkommit på grund av förändringarna, dessa nyinflyttade ställer så småningom egna krav på förändringar. Så fortsätter det i en aldrig upphörande spiral av händelser. Kunskap om dessa processer leder till insikt och möjligheter till åtgärder i ett långsiktigt perspektiv.

Louise Nyström diskuterar i sin artikel "Mångfaldens betydelse" olika möjligheter att planera för mångfald. Stadsbebyggelse, bebyggelse och utombbyggelse är tre begrepp som Nyström vill lansera för att kunna beskriva mångfaldens olika problem. Dessa tre typer förtydligar också Tönnies' begreppspår Gemeinschaft och Gesellschaft och deras betydelse för mångfaldens existens.

Ulf Troedsons artikel heter "Arbetets plats" och beskriver den förändring som håller på att ske i förhållandet mellan bostad och arbete. Flera faktorer påverkar. Dels arbetets datorisering och större miljömedvetenhet och dels den ökade invandringen som skapar nya kulturella mönster och förhållande till arbetet. Andra frågor som Troedson diskuterar är: – vad innebär nya transportsystem för våra städer?, – vad innebär det för planeringen av våra städer om arbetet i bostaden kommer att öka?

Troedson tror att detta skapar förutsättningar för en integrerad bebyggelse. Den blandade stadens renässans. Det livfulla, det farliga och det ordnade ville modernismens stadsbyggare separera genom zoneringsplanering. "Kanske står vi nu äntligen inför möjligheten att förena

de perspektiven (Det livfulla, det farliga och det ordnade) ...”.

De fyra kvarvarande artiklarna; ”Dagligvaruhandel – tur och retur” av utredarna Ellinor Baude och Lotta Hedberg, ”Klimatupplevelser” av arkitekten Ulla Westerberg, ”Att bo har många sidor” av arkitekten Annika Scheele samt ”Bebyggelsens värden” av arkitekten Jan Eriksson arbetar inom en mer positivistiskt inriktad vetenskapstradition. Man mäter, delar in i delar, gör enkätundersökningar eller arbetar med statistik. Arkitekturämnet är tudelat mellan humaniora och naturvetenskap och det är bra att också en naturvetenskaplig arkitekturforskning görs och redovisas i skrifter som *Bebyggelsens mångfald*. Ulf Sandström frågade redan 1989, i sin avhandling om den svenska arkitekturforskningen: ”Kanske är det en positiv dialektik mellan empirisk saklighet och visionär humanism som saknats i svensk bostads- och arkitekturforskning”. Det är fortfarande relevant.

I artikeln ”Klimatupplevelser” visar arkitekten Ulla Westerberg på ett övertygande sätt konsekvensen av vindens och solens förhållande till den byggda miljön. Det är kunskaper av denna naturvetenskapliga och funktionella art som måste ligga som ett självklart fundament om den humanistiska vetenskapens rön skall bli meningsfulla att behandla.

I artikeln ”Att bo har många sidor” av arkitekten Annika Schéele visas ett annat traditionellt redskap att vinna kunskap om vår byggda miljö; – att fråga de berörda. Schéele har genom enkäter och intervjuer undersökt vad 800 örebroare anser om att bo. De boendeönskemål Schéele presenterar är:

- Rymliga, väl fungerande, representativa entréer;
- Stort, ljus, vackert och praktiskt inrett kök;
- Fast monterad köks- och badrumsutrustning som tillhör den bostaden;
- Bra ljudisolering mellan bostaden och grannbostäder och mellan bostadens olika rum.

Dessa önskemål är knappast några nyheter. Det som är förvånansvärt är varför inte de uppmärksammas mer av bostadsproducenterna.

Schéele utvecklar också begreppen offentligt och privat i den egna bostaden och olika livsformer bland de boende. Schéele menar att livsformerna är mer ”seglivade” än byggnader. Det gäller därför att planera och tänka efter noga innan man sätter spaden i jorden.

Helheten och dess förhållande till delarna är en annan av modernismens vetenskapliga idéer som Jan Eriksson tar upp i sin artikel ”Bebyggelsens värden”. Eriksson forskar om olika värden i bebyggelsen. För att kunna närma sig detta vida och svåra ämne delar Eriksson upp helheten i mindre delar och diskuterar tre av dessa; de praktiska, de estetiska och de symboliska värdena. Detta arbetssätt representerar på många vis den planeringsideologi som Holmdahl och Berg m. fl. vänder sig emot – att tillverka en modell som skall styra eller förklara verkligheten eller utvecklingen. Sven Hesselgren arbetade med samma metod redan 1954 i sin avhandling *Arkitekturens uttrycksmedel*. Hesselgren försökte vetenskapliggöra den estetiska upplevelsen och skönheten genom att dela in helheten i mindre, hanterbara delar och separat behandla upplevelsen av dessa. Hesselgren ställde intressanta frågor men många av svaren upplevs nu fyrtio år efteråt som mer tidstypiska än vetenskapliga.

Något udda i sammanhanget men ändå mycket relevant för ämnet tycker jag ”Dagligvaruhandel – tur och retur” av utredarna Ellinor Baude och Lotta Hedberg är. De diskuterar förutsättningarna för dagligvaruhandeln i grannskapsenheterna. Vad händer i ett område, av den karaktär som Tomas Wikström och Eva Öresjö arbetat med, när matbutiken försvinner? Vem skall värna om närvaron av butiker, – kommunen? Bostadsföretagen? olika boendekooperativ? För ett engagemang i dessa frågor krävs större kunskap, främst hos våra kommunala planerare. Ellinor Baude och Lotta Hedberg ställer intressanta frågor; – vem avgör var handelen tänker lägga våra framtida butiker? – vad innebär samverkan mellan olika typer av service, matbutik-post-bank-sjukvård? – vad innebär nya kvalitetskrav från medvetna

konsumenter och nya konsumentgrupper-invandrare?

Fredrik von Platen sammanfattar och analyserar artiklarna i det avslutande kapitlet "Att våga veta". Det handlar om kunskap på olika nivåer i samhället. Dels gäller det att fånga upp den kunskap som finns bland medborgarna, dels gäller det fördjupad kunskap om analys och metoder för att kunna ta till sig denna kunskap och dels gäller det kunskap om ett nytt sätt att förhålla sig till planeringen.

Som svar på en av de återkommande diskussionsfrågorna på symposiet vill jag avsluta recensionen av *Bebyggelsens mångfald* med följande citat från *Ornament och brott* av Adolf Loos:

När vi i skogen hittar en kulle, sex fot lång och tre fot bred, pyramidformat uppskottad, då blir vi allvarliga och något inom oss säger: här ligger någon begravnen. Det är arkitektur.

Ola Nylander,
Chalmers tekniska högskola, Göteborg

Sven Öhman:
Svindlande perspektiv
– En kritik av populärvetenskapen
W & W, Stockholm 1993

Det kan tyckas vara paradoxalt att försöka skriva en för allmänheten begriplig och lättläst bok om det orimliga i populärvetenskapliga författares ambition att skriva för allmänheten begripliga och lättlästa böcker om vetenskapliga frågor. Sven Öhman gör emellertid just detta i *Svindlande perspektiv – En kritik av populärvetenskapen*, och lyckas dessutom alldeles utmärkt. Det bör dock påpekas att det mest intressanta i boken är de filosofiska idéer om relationen mellan språk och handling i de vetenskapliga *verksamheterna* som presenteras, och att dessa idéer inte är helt lättillgängliga.

Öhman är teknologie doktor, docent i allmän språkvetenskap och professor i fonetik vid Uppsala universitet. De filosofiska utgångspunkterna för sin forskning tar han hos Wittgenstein, med gott stöd av fackfilosofen Sören Stenlund. Det är också med utgångspunkt i Wittgensteins idéer om språkspel, praxis (verksamhet) och livsform som Öhman genomför sin kritik av populärvetenskapen.

Han förfäktar att populärvetenskapen *inte kan* förklara vetenskapliga teorier och resultat på ett

meningsfullt sätt, därför att en vetenskap är en *verksamhet*, som omfattar specialiserade handlingar, ett specialiserat språk och en speciellt utformad begreppsapparat. Detta påstående är emellertid högst kontroversiellt, särskilt för politiker och journalister, men också för de forskare som antingen låtit sin egen forskning inspireras av idéer som hämtats ur populärvetenskaplig litteratur, eller som använt sig av populärvetenskapen för att förankra sin egen forskning hos anslagsgivarna.

Populärvetenskapens förespråkare verkar, menar Öhman, tro att det språk som används när forskare beskriver en undersöknings förlopp och resultat är logiskt oberoende av det som undersöks. Men, detta är att missförstå såväl vetenskapens som språkets och handlingens natur. En vetenskap har en specialiserad begreppsapparat som *används* i dess verksamhet och som definitivt inte kan abstraheras bort, så som populärvetenskapens anhängare tror. Språk och verklighet kan inte skiljas åt, men populärvetenskapen arbetar som om en åtskillnad vore möjlig.

Populärvetenskapens syfte är att förklara vetenskapliga teorier och resultat på ett för allmänheten allmänt begripligt och underhållande sätt. Detta anser emellertid Öhman vara omöjligt, därför att det inte går att i en aldrig så utförlig beskrivning fånga in det som är vetenskapens tysta dimension (för att använda Polanyis term), dvs. den underförstådda kunskap som är en för-

utsättning för det faktiska *görande* som konstituerar en vetenskap. Han bygger under sin ståndpunkt genom att visa på hur språket fungerar i ett antal inbördes olika fall, dels ur vardagslivet, dels ur forskningsverksamheterna.

Wittgenstein, Öhman och språket

Öhman ställer två vitt skilda uppfattningar om hur relationen mellan språk och verklighet är beskaffad mot varandra – dels den vanligt förekommande föreställningen att språket består av ord som betecknar någon företeelse i verkligheten – dels den idé om språkspel som Wittgenstein utvecklat i sina *Filosofiska undersökningar*.

Ofta uppfattas således verkligheten som en gigantisk mängd olika företeelser som *tilldelats* etiketter av språket. Mot detta pekar Wittgenstein på att orden i vårt språk *används* i olika *språkspel*, dvs. situationer där språk och handling vävs samman (som när A säger: ”Ge mig det där!” och B hämtar det som A pekat på och ger det till A). Språket är således invävt i alla våra verksamheter, vetenskapliga eller andra.

Wittgenstein ser ordens mening i deras användning i konkreta verksamheter. Detta sätt att se på relationen mellan språk och handling är grunden för Öhmans kritik av populärvetenskapen. Han menar således att vetenskapens begreppsapparater och motsvarande facktermer har bestämda *användningar* i de vetenskapliga verksamheterna, och att kunskap om dessa användningar inte kan förmedlas av populärvetenskapen – en reell förståelse av en vetenskaps teorier, metoder och resultat förutsätter en lång, krävande och grundlig träning i de för vetenskapen ifråga relevanta språkspelen.

Öhmans ståndpunkt kan också formuleras på följande sätt: Vi vet inte vad någonting *är* (vad det är till för, vad man gör med det, vad som görs med det, vilken roll det spelar i olika verksamheter) bara för att vi vet vad det kallas. Ett begrepp är således *en användning* av ett ord. Att behärska begreppet är att behärska just denna användning av detta ord – att kunna agera i det språkspel där begreppet har en användning.

Han konkretiserar sitt resonemang genom att ge ett exempel på skillnaden mellan ett vardagligt språkspel och ett specialiserat, vetenskapligt språkspel: Frågar man till exempel en person på gatan om var man kan köpa en tidning, så utgår man från att den tillfrågade *kan* svara på frågan, dvs. att han vet vad en tidning är, var de normalt kan köpas osv. Däremot lönar det sig knappast att fråga någon man slumpmässigt möter på gatan om luminositeten hos Alpha Centauri i jämförelse med exempelvis Cygnus X-2.

All vetenskap måste börja i det vanliga språkbruket, i vardagsspråket, men utifrån denna startpunkt vidtar en systematisk konstruktion av en tekniskt-vetenskaplig begreppsordning, skriver Öhman. Inläring av en vetenskap innebär en träning i konsten att använda denna vetenskaps ord och termer, *i* de situationer där de fenomen som termerna står för kan fås att uppträda – elektroner, gener, magnetfält osv.

Att lära sig en vetenskap är att tillägna sig ett språk, att lära sig den verksamhet som denna vetenskap utgör. Öhman skriver: ”Geometrin är alltså inte bara en fråga om räta linjer, cirklar, trianglar och kvadrater, utan också i lika mån handlar den om att bevisa satser och göra konstruktioner som gäller sådana figurer, om att utveckla denna *färdighet*.” och syftar då på ”det för all modern vetenskap genomgående mönstret av reglerad begreppsutveckling i intim anslutning till strikta tillämpningar. ... Det är endast genom detta görande som vetenskapens begreppsapparat har den innebörd den har”.

Det som den vanlige medborgaren behöver kunna av en vetenskaps resultat och begrepp är att kunna hantera denna vetenskaps *tillämpningar* i vardagslivet: ”Jag behöver till exempel inte fatta ett dyft av digital signalbehandlings-teori för att kunna spela musik på min nya CD-skivspelare. ... Vetenskapen skapar, som ett led i sitt normala arbete, nya begrepp och nya tillämpningar. Att behärska det nya begreppet är att behärska de nya fysikaliska göranden som ger begreppet dess innehåll. Och när de tekniska tillämpningarna av de nya begreppen ympas in i vardagslivet skapas en ny verklighet för dem

som utnyttjar tillämpningen ifråga. Den växer in och blir en naturlig ingrediens i vardagslivets verklighet.”

Till kritiken av den populärvetenskapliga metodiken

Öhman konkretiserar sin kritik genom att redovisa några olika exempel på populärvetenskap, som t. ex. Karen Horney's psykoanalytiskt grundade teori om Jaget så som denna presenterades i *Att förverkliga sig själv*, Stephen Hawkings kosmologiska modell för ett expanderande universum, så som denna redovisats i *A Brief History of Time*, James Gleicks framställning av kaosteorierna i *CHAOS, Making a New Science* (som Öhman anser systematiskt blanda ihop beskrivning och beskrivningsföremål), AI-forskningen (AI = artificiell intelligens) så som den framställs i Rothfeders *Minds over Matter*, arkeologen Colin Renfrews *Archeology and Language*, som redovisar en version av språkvetenskapens ”gåta” om var de indoeuropeiska språkens urhem var beläget (det är bara det att modern språkforskning inte behöver förutsätta något urhem).

Öhman skriver inte bara om populärvetenskapliga framställningar utan också om populärvetenskapliga verksamheter. Hit hör, menar han, Turings berömda experiment där människo- och maskinintelligens jämförs i en blindtest och de därav inspirerade försöken av många AI-forskare att formulera teorier om människans tänkande. Han passar också på att karakterisera Chomskys generativa grammatik som mer populärvetenskap än reell forskning, samt ger en ärekränkande och därmed högst nöjsam beskrivning av kaosforskaren Mitchell Feigenbaums idéer om universalitet.

Populärvetenskapens popularitet baseras till stor del på att den skickligt marknadsför de så kallade vetenskapliga gåtorna. Att avslöja det illusoriska i dessa gåtor är givetvis kontraproduktivt för den populärvetenskapliga branschen, skriver Öhman.

Det som han ser som den största faran med populärvetenskapen är emellertid dess inflytan-

de på de forskare som luras in i rena dårprojekt av uppslag som de hämtat ur populärvetenskaplig litteratur. Detta problem är ett annat, och större, än när vanliga medborgare lockas att prata smörja om exempelvis kaos eller artificiell intelligens i alla möjliga och omöjliga sammanhang.

Kaosforskningens utbredning inom ett antal vetenskaper vars forskare tillägnat sig kaosbegreppet genom flitigt läsande av populärvetenskap, kan vara ett bra exempel på vad Öhman är ute efter: Begreppet kaos har en bestämd och nyttig användning inom de vetenskaper där det utvecklats. Därifrån har emellertid begreppet kommit att, via populärvetenskapen, sprida sig till andra vetenskaper där det gör mer skada än nytta genom att lura forskarna att förväxla beskrivningsobjektets egenskaper med beskrivningens egenskaper, något som t. ex. visar sig när man på fullt allvar påstår att det som inte är beräkningsbart och förutbestämt enligt tillgängliga beräkningsmodeller och inte bestämt enligt tillgängliga mätmetoder är obestämt i sig.

Öhman har också en nagel i ögat vad gäller AI-forskningen som han beskyller för att ha använt populärvetenskapliga romantiseringar av sitt forskningsområde för att dra till sig (alltför) stora forskningsanslag från av populärvetenskap indoktrinerade politiker. Han skriver: ”En vetenskaplig forskning som har sin utgångspunkt i populärvetenskaplig metafysik – som AI efter Alan Turings idéer har haft – är dömd till ideologisk skolbildning.” En seriös AI-forskning kan inte göra anspråk på att kunna formulera teorier om det mänskliga tänkandet, menar han. Däremot kan den ge ett bidrag till utvecklingen av stora och kraftfulla datorsystem som kan göra nytta som hjälpmedel i komplicerade mänskliga arbetsuppgifter. Om man då vill kalla de egenskaper som sådana datorer bör vara utrustade med för intelligens eller för någonting annat är en bisak, men man kan inte göra gällande att den mjukvara som utvecklats för ändamålet utgör teorier om mänskligt tänkande.

Populärvetenskapens metod är att *bortse* från att en vetenskaps metoder för mätning, experiment, tester, enkäter osv. hör intimt samman med dess begreppsapparat och därmed dess tänkesätt. Detta leder oundvikligen till "assimilation av tekniska och all dagliga användningar av vissa nyckelord, därav betingad metafysisk trosiver, skolbildning, begreppsförvirring och engagemang i resurskrävande projekt utan mening."

Populärvetenskapen och demokratin

Populärvetenskap och populär forskningsinformation sägs av sina förespråkare vara ett sätt att stärka demokratin. I det moderna kunskapsamhället är vetenskapen numera en viktig samhällsomdanande kraft, och därför är det viktigt att vanliga medborgare får en möjlighet att påverka vad som görs eller inte görs inom vetenskapen. Men, säger man, detta inflytande förutsätter att medborgarna blivit *informerade* om vetenskapens idéer, resultat och metoder, och denna information bör förmedlas via lättbegripliga och tankeväckande skrifter, artiklar, TV-program osv., kort sagt, via populärvetenskap.

Öhman anser detta vara en myt, dessutom en farlig myt: "Genom att läsa tidningar och titta på TV vet allmänheten mycket om sådan verkningar av den moderna vetenskapens många tillämpningar som ozonhålens utvidgning och därav följande risker när man solar sig. Det är svårt att se att denna typ av samhällsinformation om faror och risker som utgör allvarliga hot skulle vara beroende av populärvetenskapens vara eller inte vara". Givetvis, menar han, bör allmänheten informeras om det som vetenskapen kommit fram till, och som kan vara viktigt för vanliga människors liv, hälsa och välbefinnande. Problemet är att populärvetenskapen *inte kan* ge adekvat information, genom att den *inte kan* förmedla den kunskap som behövs. Det som populärvetenskapen istället förmedlar är bilder och

mystifikationer. Den ger inte medborgarna någon reell insyn i vetenskapens värld, utan lurar istället på dem myter och begreppsförvirring. Populärvetenskapen marknadsför en illusion om en genväg till kunskap.

Modern vetenskap är inte obegriplig, men svårtillgänglig. De begrepp som används preciseras av de metoder och tester som konstituerar en specifik vetenskap. Att få tillgång till den kunskap som denna vetenskap kan erbjuda kräver långa och krävande studier, med stöd av kvalificerade experter för undervisning och handledning. Den illusion som populärvetenskapen torgför, drömmen att vanliga medborgare skall kunna bli oberoende av experter, faller därför på sin orimlighet – vi kan bara bli oberoende av specialister via seriösa studier, och under dessa studier behöver vi hjälp av experter.

Öhman skriver: "Men är inte denna innebärande obegriplighet i modern vetenskap ett hot mot demokratin. Nej, för den centrala demokratiska frågan gäller: Hur vill vi leva? Och den frågan kan alla besvara – vi är alla experter vad gäller oss själva och våra egna preferenser." Den vanlige medborgaren – och vi är alla vanliga medborgare när vi har att hantera frågor utanför vår specialkompetens – behöver inte vara kärnfysiker för att kunna ha en välgrundad åsikt om kärnkraft. Det behövs inte någon populärvetenskap för att förklara konsekvenserna av vetenskapens *tillämpningar*.

*

Avslutningsvis: Öhman ger inga exempel på populärvetenskapligt inspirerade förvillelser inom arkitekturforskningens områden. Detta tänker inte heller författaren av denna recension göra – snäll och hygglig som han är. Viktigare är emellertid att ta fasta på Öhmans idéer om villkoren för hur vetenskaplig kunskap kommer till, hur den förmedlas, hur den används och hur den förankras hos dem som berörs av den.

Jerker Lundequist,
KTH, Stockholm

Maria Nordström:
Vårt behov av grönska.
 Några aktuella miljöpsykologiska
 forskningsresultat
 Byggforskningsrådet
 R 14:1994. Stockholm

”Det handlar alls inte djupast
 om blommorna eller om Gud.
 Det handlar alls inte djupast
 om havet, om idealet själv
 eller om drömmen själv.
 Nej, innerst alltid
 om människorna.”

Med denna dikt av Harry Martinson inleds en nyligen utkommen rapport om miljöpsykologi från Byggforskningsrådet. Eftersom miljöpsykologin studerar sambandet mellan individers upplevelser och aktiviteter å den ena sidan och miljöns utformning å den andra är diktvalet passande. Rapporten heter *Vårt behov av grönska. Några aktuella miljöpsykologiska forskningsresultat* och beskriver nya forskningsrön inom svensk miljöpsykologi. Redaktör är Maria Nordström, själv forskare på området.

Rapporten fokuserar fyra forskargrupper vilka, huvudsakligen genom BFR-finansiering, har hunnit verka en längre tid och därför bedöms som relevanta representanter för svensk miljöpsykologi.

Syftet med rapporten är tredelat; för det första vill man ge möjlighet till överblick över viktiga miljöpsykologiska frågeställningar, för det andra önskar BFR redogöra för sina satsningar på miljöpsykologi och för det tredje är rapporten ett försök att uttrycka vad ett miljöpsykologiskt perspektiv på den alltmer aktuella grönområdesforskningen egentligen innebär. I inledningen betonas BFR:s önskan att göra den miljöpsykologiska grönområdesforskningen etablerad som en disciplin inom psykologin, något som redan gäller i många andra länder.

Miljöpsykologi kan sägas vara en tillämpad gren av psykologin. En miljöpsykolog studerar

sambandet mellan individers upplevelser och aktiviteter å den ena sidan och miljöns utformning å den andra. Som forskningsområde växte miljöpsykologi fram på 60-talet i USA, Kanada och England. En av drivkrafterna bakom denna utveckling var Rachel Carsons bok *Tyst vår*. Till Sverige nådde miljöpsykologin något senare och var då inriktad på studier av estetiska värderingar och visuell perception av modern stadsbebyggelse och arkitektur. Begreppet har efterhand vidgats och omfattar sedan slutet av 70-talet all slags fysisk miljö med relevans för planering.

I rapporten vill man framför allt se det framväxande ekologiska intresset som ett viktigt ideologiskt stöd för miljöpsykologin. Att de ideologiska perspektiven dessutom håller på att vidgas från strikt naturvetenskaplighet till att även omfatta människan och hennes samspel med omgivningen ser man som ytterligare ett viktigt motiv för miljöpsykologin. Dessa tankar hämtar delvis sin näring från arbeten av den engelska landskapsarkitekten Anne Beer, som hävdar att stadsplanering måste ses som en interaktion mellan människan och naturen. Beer vill komplettera begreppet stadsplanering med ”miljöplanering” (environmental planning). Miljöplanering täcker, enligt Beer, in att en god miljö är bärkraftig inte bara med avseende på processer och förhållanden i naturen utan även med hänsyn till människors vardagsliv och hälsa.

Att miljöpsykologi är en tvärfacklig forskningsdisciplin visar uppbyggnaden av de fyra refererade forskningsgrupperna tydligt:

- I Uppsala arbetar landskapsarkitekt Ulla Berglund och sociolog Ulla Jergeby med att beskriva hur parker och grönområden används av olika befolkningsgrupper.

- På Lantbruksuniversitetet i Alnarp arbetar landskapsarkitekterna Gunnar Sorte och Patrik Grahn. Strävan i deras forskning har varit att via kunskaper om olika användargrupperns upplevda behov av grönområden och parker försöka få fram föreställningar om bra planeringsförebilder.

- I Göteborg har Forskargruppen för trädgårdskultur utvecklats av arkitekt Lena Jarlov

tillsammans med etnolog Magnus Bergquist och landskapsarkitekt Charlotte Horgby. Gruppens arbete är i mycket en vidareutveckling av Jarlövs doktorsavhandling som starkt argumenterar för människors behov av praktisk kreativitet i sitt vardagsliv och möjlighet att uttrycka den i arbete med den egna bostaden och trädgården.

- Vid Lunds tekniska högskola har Rickard och Marianne Küller sedan 60-talet bedrivit miljöpsykologiska studier. Rickard Küller betraktas som en av pionjärerna bland svenska miljöpsykologer. Paret Küllers forskning har främst fokuserat demenssjukas behov av en stimulerande och stödjande miljö.

I rapporten beskrivs de fyra forskargruppernas arbete. Man uppmärksammar både bostadens närmiljö och hela stadsmiljön. Människors beteenden och upplevelser i små och medelstora svenska tätorter beskrivs och analyseras. Forskargruppernas gemensamma utgångspunkt är att skillnaden mellan landsbygd och tätort när det gäller användning av grönområden inte skall förbises.

Man kan kanske tycka att det är att slå in öppna dörrar att genom miljöpsykologiska rön hävda behovet av gröna områden i tätorter men i verkligheten är det fortfarande grönområden och andra obebyggda ytor som först får stryka på foten vid exploatering. Även om en enkät (som redovisas i rapporten) visat att miljöpsykologiska synsätt börjar tränga ut i den kommunala planeringen är argumenteringen fortfarande svag gentemot andra intressen. Den miljöpsykologiska forskningens främsta uppgift framöver är antagligen därför att förse planerare med hållbara argument. I rapporten ägnas ett helt kapitel till just dialogen forskare-planerare och där diskuteras två olika modeller för integrering i planeringsprocessen.

I Alingsås har stadsträdgårdsmästaren nyligen utarbetat en lekplatsplan för kommunen. Man har formulerat mål för kommunens lekplatser och motiveringen stöder sig på miljöpsykologiska resonemang. Där betonas bl. a. att de intryck och upplevelser vi får som barn är grundläggande för vårt vuxenliv. Man menar att:

En innehållsrik, stimulerande och vacker miljö bidrar till att påverka oss positivt. Miljöns utformning påverkar även våra möjligheter till kontakt med andra människor. Den nära kontakten är den viktigaste upplevelsen vår uppväxtmiljö kan ge oss. I leken kan barn få utlopp för olika känslor samt bearbeta diverse upplevelser, såväl roliga som lite mer jobbiga och svårhanterliga.

Med miljöpsykologins hjälp kan vi alltså lättare förstå betydelsen av utformningen av livsmiljön och sätta in planeringen i ett socialt och mänskligt sammanhang.

Det andra exemplet på integrering av miljöpsykologiska perspektiv i kommunal verksamhet är en trädplan som parkförvaltningen i Halmstad kommun utarbetat. Där fastslår parkchefen bl. a. att "en människovänlig tätortsmiljö förutsätter god tillgång till gröna ytor och växtlighet inte minst i form av träd." Man menar att upplevelsen av träd har många dimensioner. De kan t. ex. skapa rumsupplevelser i en fattbar skala i staden, underlätta den visuella orienteringen i staden och i bostadsområden beroende av hur de placeras. Vidare kan träd avgränsa områden från varandra, visa vägen och utgöra landmärken m. m. Utan att hänvisa till miljöpsykologisk forskning fortsätter så trädplanen att på ett ovanligt konkret sätt argumentera för en levande natur i staden. Med hänvisning till andra svenska trädplaner, t. ex. från Göteborg och Umeå, ses anläggandet av vägar och tekniska system som det största hotet mot stadens träd.

Båda dessa exempel visar dels att miljöpsykologiska forskningsrön börjar tränga ut i verkligheten, dels att en svängning i synen på planering kan skönjas. Vidare gör sig behovet av samverkan mellan olika grupper och delaktighet i projekt som rör utemiljön allt starkare påmint.

Enligt den amerikanska miljöpsykologen Rachel Kaplan är detta förhållande något värdefullt. Samverkan kan komma att bli nödvändig för att kunna hantera de resurshushåll-

ningsproblem vi idag ställs inför. För att de förändringar som samverkan leder till skall bli lyckosamma är det viktigt att se planeringen som en förändringsprocess där hänsyn måste tas till de samverkande parternas behov av tid. Detta är ett resonemang som Hans Bjur fört i en uppsats om "ekologisk planering" och som rapporten refererar till.

I anslutning till diskussionen om förändrade synsätt är det intressant att notera att tekniska planeringstermer, t. ex. urbana friytor, sedan några år kommit att ersättas av begrepp som tillhör vardagsspråket. Genom att återvända till vardagliga uttryck hoppas man fånga kvaliteter som gått förlorade. Forskare från olika discipliner har t. ex. använt begreppet plats för att ta fasta på de känslomässiga associationerna till konkreta platser och den omgivande miljön.

Utän tvekan är det intressant att ta del av Maria Nordströms rapport och för en "oinvigd" kanske främst för att den på ett överskådligt sätt

belyser miljöpsykologin som forskningsfält. I rapportens slut anges dessutom på ett föredömligt sätt angelägna förslag till framtida forskning. Som inspiration på vägen kan nämnas "naturens roll för olika livsstilar", "jämförande studier av naturupplevelser och naturföreställningar", "livscyelperspektiv", "hälsa och välfärd" m. fl.

Det enda jag egentligen skulle vilja invända mot är att det ingenstans framgår vad man inbegriper i uttrycken "grönområden" respektive "grönstruktur". Eftersom dessa ord tenderar att användas allt flitigare i diverse sammanhang måste begreppens betydelse vara tydlig.

Sammantaget är rapporten av den karaktären att den vänder sig mot bredare målgrupper än enbart forskarmiljön. Detta är värdefullt och något eftersträvänsvärt.

Elisabet Lundgren,
Stadsbyggnad, CTH, Göteborg

**Tomas Lewan:
Sven Ivar Lind.**

Arkitekt och pedagog. 1902–1980
Arkitekturmuseets skriftserie n:r 3. 1994

Tidskriften *Arkitekturs* nummer 1994:4 var nästan helt och hållet ägnat åt arkitekten Sven Ivar Lind (1902–1980). Författare var Tomas Lewan, som ägnat flera år åt Linds person och hans arkitektur. Nu har artikeln kommit ut som separatträck i Arkitekturmuseets skriftserie. Sven Ivar Lind var en av de viktigaste kvalitetsarkitekterna i generationen efter Asplund, och även i direkt mening en arvtagare till denne. Efter Asplunds död 1940 låg det på Lind att fortsätta påbörjade projekt, bland annat Kvibergs kyrkogård och krematorium i Göteborg. Hans produktion är exklusiv i flera bemärkelser. Den är liten och föga känd, och "som arkitektur vänder den sig till arkitekter" skriver Lewan. Bland hans arbeten kan nämnas svenska paviljongen för Parisutställningen 1937, den egna villan i

Kevlinge 1946, Skattkammaren och Livrustkammaren i Stockholms slott 1967–80.

Artikeln i skriftserien är densamma som i *Arkitektur*, utan bilder men med en utförlig notapparat som på ett utmärkt vis kompletterar texten och skänker den ett stort värde som källa. Förfarandet är förebildligt. I den separata publikationen har förutom noterna också beretts plats åt en fin föreläsning av Lind om "att se", kronologi, verkförteckning, listor över medarbetare och källor. Dessutom finns här utdrag ur intervjuer med elever och medarbetare till Lind samt, mer som kuriosas, en fullständig ritningsförteckning över materialet till utställningspaviljongen i Paris.

Den som intresserar sig för 1900-talets svenska arkitekturhistoria skall inte försumma att ta del av Lewans välskrivna uppsats i *Arkitektur*. Sedan ligger skriftseriens publikation och väntar för den som lockats av ämnet och vill gå vidare.

Rasmus Wärn,
Arkitekturens teori och historia, CTH, Göteborg

Mats Ekström:
**Residential Relocation,
 Urban Renewal and the Wellbeing
 of Elderly People:**
Towards a Realist Approach
 Dep. of Sociology, Uppsala University,
 Uppsala 1994

In the urban environment changes are constantly occurring which derive from economic and political processes and which at the same time intrude upon people's homes and everyday lives. Constituting an example of this are the extensive rebuilding projects which force people to leave their dwellings. For elderly people this can be a threat to well-being. Researchers have also argued that relocation caused by other circumstances can lead to a decline in health and increased mortality in the elderly population.

The overall purpose of this dissertation is (1) to make a sociological contribution to our knowledge of how the well-being of the elderly is affected by moving and the extensive rebuilding of housing, and (2) to present, critically examine and apply different research strategies, together with the notions of the research object they imply.

A central proposition in the dissertation is that the development of knowledge in this area does not in the first place call for more quantitative empirical data but for the elaboration of theory and for methodological reorientation. Owing to the dominance of empirical quantitative studies our knowledge of the causal mechanisms which underly observed correlations is severely limited, just as

is our knowledge of how contextual circumstances affect the meaning of relocation. A critical analysis is performed of the possibilities of variable-orientated research when it comes to providing research strategy, grounded in critical realism, is presented.

The studies which are presented in the dissertation were carried out within the framework of a combined extensive and intensive design. A register study involving a population consisting of 22,579 people over the age of 64, provides no support for the hypothesis that relocation leads to increased mortality, or increased consumption of medical care or home help, in the elderly population. Through participatory observation and in-depth interviews elderly people were closely followed during rebuilding processes. In these studies different levels of analysis and different levels of abstraction have been set in relation to one another. Some important conclusions are the following: that in both classical and modern sociological theory there are propositions concerning social mechanisms of emotions – mechanisms of alienation, ontological security and shame – which appear to be worthy of at least as much attention from a health perspective as the very dominant concept of stress; that power and control, and also the meaning of home, are of crucial importance when it comes to understanding how a rebuilding affects different people's well-being; and that people's life histories should be taken with all possible seriousness when it comes to analysing how residential changes affect well-being.

Key words: Residential relocation, urban renewal, elderly, wellbeing, methodology, critical realism, the meaning of home, power, emotions.

Helka-Liisa Hentilä:
Vid eget ritbord
 Avd. för Formlära, KTH, Stockholm 1993

This thesis deals with architectural students' evaluation of architecture, architectural studies and the role of architects and it studies the factors that affect the building up

of these values. The underlying assumption of the thesis is that values are formed during an individual's life-long process of socialisation. Here the focus is on the dynamics of that process, particularly during the period of architectural students' studies. The intention is to reveal the "hidden structure" of architectural education, i. e. how architectural students learn how the professional culture portrays reality through their being socialised in-

to the architectural role. The study is not simply limited to the socialisation that occurs during education but includes the early socialisation that takes place through childhood experiences of the built environment. The background discussion of the build up of values in childhood and during architectural studies is complemented by two empirical investigations.

In the first case study, *A Profile of Architectural Students (Arkitektelevers profil)*, students' professional identity is investigated with the help of their evaluation of architecture and the profession of architect at the School of Architecture at Uleåborg's University (UU) in Finland and at the School of Architecture at the Royal Institute of Technology (KTH) in Sweden. The main question concerns how students experience their identity as architects and what role they would like to have in the future. Reasoning about the substance of the professional role of architects and the nature of architecture led to differentiated profile averages at each school. Common features of the answers of students at KTH can be described in terms of *adaptation, harmony* and *analysis*. At UU the prevailing theme can be described by the concepts *experience, creation* and *intuition*. KTH and UU appear to mediate different

evaluations of "a good architect". This means that the paradigms at the schools appear to differ.

The second case study, *Draw homes (Skissa hem)*, investigates the balance between an individual's own outline of adaptation to the sub-cultural paradigm and the influence of this paradigm on practical exercises governed by conditions of varying strictness. Since, in the interplay between people and their surroundings, one experiences one's home and neighbourhood early in one's primary socialisation, a housing project was chosen as the object of research. By surveying student's models, intentions and final drawings, the visual and verbal evaluation shown by a group of second year students at KTH in their housing project is investigated. The students appear to be drawn to attractive models quite spontaneously through experiences of place and pictures. The capacity to consciously exploit one's models as a source of inspiration appears to be linked to the build up of an architect's identity. The evaluations revealed by the students' answers and their drawings of housing are linked to the conditions attached to the task, which offers various degrees of opposition to the personal values and creative urge of the students.

Hilkka Lehtonen:
**Perspectives on
 the representational practices
 of architectural designs**

Helsinki University of Technology,
 Espoo 1994

The study creates a theoretical framework and operationalizes concepts for the analysis of the design representation. A new concept of interpictureality of the representations is proposed. It would be used analogously to the well known intertextual strategy of interpretation. The theoretical framework is based especially on Roman Jakobson's communicational theory which is applied to the visual representation. The problems of visual representation concern its correspondence to the reality (whether the visualizations can correspond to the state of affairs), the reference to meaning (how do the visualizations actually represent) and the mutual understanding of the participants in design. As an explicatory model, the practices

of representation are used instead of the correspondence to the state of affairs. These practices intermediate between the reality and the experience of the designer influenced by his/her cultural background. It can be seen as a problem that the practices of representation are based on a professional language-game which the non-professionals find hard to understand. As a solution, it is suggested that commonly known ways of representation could be used in design.

Several subpractices of design representation are pointed out in the study. The subpractices can be seen as related to each other in spite of their quite different requirements. While authorized representations (e. g. for legal permissions) are some kind of "musts", the sketches of a designer develop alongside with his own views. The poetic function of communication which reproduces the ways of representing differs quite a lot from the conventions of representation which ensure the mutual understanding. However, from the viewpoint of architectural thinking the poetic function is to be seen quite important.

The theoretical framework has two main components: the presenting interest of the author of the representation,

and the perceiving interest of the spectator. The presenting interest depends on the specific task in question and also on the architectonic views and thoughts of the designer. The study of historical sources (the Finnish architectural competitions included) implicates a strong connection of common architectonic ideas with representational preferences. There has also repeatedly been a tension between the rationalistic information-bound representation and the one persuading to desired effects. The former tends to reduce representations while the latter favours affectional-rhetorical means.

Further, there is an evident discrepancy between the description of the perceivable and experimental environment and, on the other hand, the expression of its syntactic rules and relations. The former resulted from romantic and historicist ideas which emphasized the meaning; the latter from essentialistic and universalistic tendencies.

The historical part of the study is twofold. Firstly, it covers three earlier historical "stops" starting from the Italian Renaissance, and secondly, an analysis of the Finnish architectural competitions during the years 1960–

89. The representational qualities of the competition entries have not been studied in Finland earlier.

According to the study the use of the new technology can be seen as an interpretation of the earlier tradition. Hence, there is much to learn from this. An experimental appraisal of an unaccomplished design was made using new technology (a video animation of Ruoholahti housing area). The experiment implied the need of using several forms of representation in parallel. It also came out that the spectators would like to see their subject more holistically than the aspects of environmental beauty or architectonic quality gave place to. The experiment revealed that it is more important to meet the spectators' perceiving interest which yields the meanings than to reach a deep realistic illusion. The animation attracted the spectators because they had a feeling of getting into an imaginary environment. This kind of representation stretched the capabilities of the perspectival one and showed the usefulness of the animation for other purposes as well.

Key words: representation, visualization, communication, architectural ideas.

Tomas Wikström:
Mellan hemmet och världen
 – om rum och möten
 i 40- och 50-talens hyreshus
 Dep. of Building Functions Analysis,
 Lund University, 1994

Home is the recurring theme of this thesis. Evaluations of renewal projects in three Swedish housing areas built in the forties and fifties pointed out the home as something very significant in people's lives and at the same time overlooked by those responsible for renovation.

The aim of this thesis is to make an interpretation which deepens the understanding of how homes are connected to the surroundings. This means to scrutinize the everyday routines which people employ to appropriate common space around their flats, i. e. to clarify in which ways the social practices of dwelling also are spatial practices.

The methods being used were influenced by the phenomenological research tradition. Interviews were carried through as conversations. The renewal situation itself

motivated people to discuss seemingly trivial aspects of everyday living. A qualitative approach was used in the analytic procedure. This took the shape of an interplay between studies of literature and conceptualization of empirical data. In this process writing itself was the most important method.

The result of the study is a description of how people's actions in home and neighbourhood define the *spatiality of dwelling*. The stairwell with its adjoining spaces is the focus of this description. Spatiality is not only related to social intercourse and co-operation. It emerges from all manifestations of human existence. Thus the intermediate space of the stairwell stands out as a multisensuous space. Due to the routinization and regionalization of everyday life, spatiality takes on the nature of something permanent. This means that its origin in a continuous process is disregarded. Understanding home as a process intrinsically related to place underlines its vulnerability to drastic changes, like those of housing modernization.

Key words: Home, lived space, spatiality of dwelling, everyday life, ways of dwelling, attachment to place, local contexts, rented flat, housing area, housing modernization.